

**САМОСВІДОМІСТЬ ТА САМОУПРАВЛІННЯ ЯК ЧИННИКИ СВІТОГЛЯДНОГО СТАНОВЛЕННЯ
ОСОБИСТОСТІ**

Автор аналізує вплив самосвідомості та самоуправління на процес соціалізації особистості та формування її світогляду.

На думку відомого вітчизняного психолога Г.С.Костюка, поняття особистість характеризується як цілісна система, структура психічних властивостей людського індивіда, яка робить його здатним виконувати свої суспільні функції, виділяти себе з оточуючого середовища, усвідомлювати себе як єдине ціле, діяти у відповідності з власними поглядами та переконаннями, моральними вимогами і оцінками, свідомо поставленими цілями й прийнятими рішеннями.

Як видно з цього визначення, найбільш істотними ознаками особистості є системність і цілісність. Які властивості роблять людину цілісною? Одна з цих властивостей - це самосвідомість особистості, без чого неможливо відповідально виконувати суспільні функції. В структуру самосвідомості входять такі елементи, як "Я"-образ, самооцінка, "Я"-ідеал.

Л.С.Виготський говорив, що самосвідомість - не що інше як суспільна свідомість, перенесена у внутрішній план. Пануючий у суспільстві світогляд, моральні та естетичні норми перетворюються в сили, які визначають поведінку конкретної особистості, якщо вони стали частиною її самосвідомості, якщо вони формують "Я"-ідеал особистості. Внаслідок порівняння своєї реальної діяльності, своєї поведінки та ідеалу формуються самооцінка і самоуправління наступною поведінкою особистості.

На ґрунті розвиненої самосвідомості формується такий регулюючий елемент психіки, як соціальна спрямованість. Вона полягає в усвідомленні індивідуальних, групових і суспільних потреб та умов їх задоволення, у виборі соціально оптимального співвідношення цих потреб у відповідній поведінці. Зрозуміло, що поведінка особистості визначається й такими механізмами соціального регулювання, як моральні та юридичні норми, моральні та естетичні оцінки, традиції, превалюючі соціальні установки певного соціального середовища, групи. Усі ці фактори об'єднуються в цілісну соціальну спрямованість. Наявність такої спрямованості забезпечує міцну позицію особистості по відношенню до кожного об'єкта, явища, процесу, орієнтує на оцінку їх з позиції інтересів суспільства. Це одна з необхідних передумов суспільно корисної діяльності.

Індивідуальний стиль діяльності і спілкування - один з результатів особистісної саморегуляції, що здійснюється в ході взаємодії особистості і середовища. Бо ж вимоги, які до людини ставить оточуюче середовище, не бувають постійними, вони, як правило, змінюються. Як наслідок діяльності та спілкування в період дозрівання особистості постійно зростає її функціональна готовність, яка нарешті досягає певного максимального рівня, щоб потім, з певного віку, розпочати падати. Так само формуються нові й змінюються старі установки, здобуваються нові знання, вміння та навички. Отже, сформований на певному етапі стиль життєдіяльності і спілкування не може бути чимось кінцевим. Зі зміною умов він удосконалюється, зазнає перетворень. Усе це забезпечується готовністю особистості до безперервного самоуправління.

Важливою передумовою розвитку самосвідомості людини слід вважати її здатність бачити себе зі сторони, аналізувати себе. Тому слід поставити перед собою певні загальні виховні завдання, які стосуються самосвідомості в цілому й не пов'язані конкретно з жодним з її компонентів. Ці завдання можуть бути приблизно такими: а) відтворювати в своїй уяві хід попередньої діяльності та попереднього спілкування і свою роль у цьому; б) формулювати вимоги та сподівання оточуючих людей по відношенню до своєї діяльності та спілкування; в) оцінювати відповідність результатів своєї діяльності та свого спілкування до вимог та сподівань значущих для Вас людей; г) створювати уявлення про майбутню самостійну діяльність та спілкування і про свою роль у них; д) мати уявлення про вимоги, що будуть поставлені перед Вами в процесі майбутньої діяльності; е) уявляти й розуміти діяльність колективного суб'єкта, постановку загальної мети, розподіл ролей у діяльності й свою роль у спільній діяльності; є) ідентифікувати себе з групою, сім'єю, учнівським колективом і т.п.; з) уявляти й розуміти роль різних груп та верств суспільства в цілому; и) усвідомлювати свою приналежність до мікрогруп суспільства (жителів певного регіону, професійної групи, батьків тощо); і) порівнювати й розуміти відмінності в суспільствах різних формацій, оцінювати прогрес розвитку людства; ї) ідентифікувати себе з існуючим суспільством.

Як ми уже відзначали, у структуру самосвідомості входить "Я"-образ, який характеризується сукупністю наявних у людини уявлень про різні сторони своєї особистості та про себе як потенційного діяча і учасника спілкування в типових життєвих ситуаціях. Наявність цих уявлень можна встановити в ситуаціях, коли людина змушена висловлювати думку про себе, а також до певної міри на основі спостережуваної поведінки.

Дуже важливо у навчально-виховному процесі виробити у вихованця можливість та здатність оцінювати самого себе - спочатку в порівнянні з товаришами, а пізніше - на основі більш загальної "шкали", за всіма основними особистісними параметрами, від яких залежать навчально-виховні результати, а саме: а) знати, яке місце він займає у колективі за рівнем навчальних результатів; б) орієнтуватися в критеріях, які впливають на загальну оцінку, а також знати, які саме показники навчально-виховної діяльності впливають на його положення серед однолітків (однокласників); в) орієнтуватися в тих факторах, які впливають на його навчальні результати

(здатність до концентрації уваги, якості пам'яті, працездатність тощо), й бути спроможним визначити своє положення серед товаришів при оцінці рівня розвитку того або іншого фактора. Звичайно ж, вихованець повинен фіксувати оцінки, що дають йому вчителі, батьки та однолітки, навчитися відрізняти їхні оцінки від своїх власних, а також самокритично аналізувати свої невдачі.

Свідому активність людини, спрямовану на приведення результатів своєї діяльності та спілкування у відповідність з очікуваними наслідками називають *самоуправлінням*. Певна річ, що без самоуправління неможливі ні цілеспрямована діяльність, ні спілкування.

Основними завданнями самоуправління є: а) готовність правильно сприймати вимоги, що ставлять вихователі або батьки, а також члени учнівського колективу; б) здатність аналізувати ситуацію діяльності, спілкування і висувати на цій основі вимоги до себе; в) здатність правильно оцінювати наявність у себе передумов для виконання цих вимог, свої знання, навички та здібності; г) здатність правильно оцінювати інших людей як можливі джерела інформації та допомоги д) готовність ставити вимоги до самого себе, оскільки вимоги, висунуті вихователем або будь-ким іншим стають вихідною точкою діяльності та приводом для самоуправління лише за умови, якщо вони внутрішньо прийняті, пов'язані з потребами особистості чи групи; е) готовність вибирати серед своїх численних бажань, захоплень, розподіляти їх за значимістю і відкидати ті, які у даному випадку заважають успішній діяльності; є) володіння достатнім "репертуаром" засобів діяльності і спілкування і вміння співвідносити різні засоби з виконанням певних вимог і певного завдання.; ж) готовність у випадку виникнення труднощів аналізувати їх та відшукувати відповідні шляхи для їх подолання.

"Я"-ідеал у процесі формування особистості, як правило, виступає в двох формах: а) у формі бажання бути схожим на конкретну людину, або на абстрактний образ людини з комплексом певних якостей; б) у формі уявлення про ідеального виконавця певної соціальної ролі (ідеальний учитель, друг, родич). Для становлення "Я"-ідеалу необхідна ідентифікація себе з кимсь. Ідеал відіграє велику роль у самоуправлінні та самовихованні особистості.

Фактично у кожній людині є свій ідеал, той зразок, за яким вона буде своє ставлення до дійсності. Ідеал не завжди усвідомлюється, але він існує, образно висловлюючись, у психологічному "підпіллі". Рівняння на такий ідеал відбувається не повністю усвідомлено. З цієї причини деякі вчинки людини можуть здаватися нелогічними, випадковими. Справа тут у тому, що вони викликані ненавмисним наслідуванням неусвідомленого ідеалу. При цьому людина може широко заперечувати прагнення до такого наслідування, як і сам факт наслідування. Тому в справі морального виховання дуже важливо, щоб людина свідомо вибирала ідеал. Роль наставника, вихователя в цій справі величезна.

Ідеал людини формується в залежності від рівня та перспектив розвитку суспільства, в залежності від його історичного шляху. Усе це, з однієї сторони, визначає зміст, форми, стиль соціалізації підростаючих поколінь, а з іншої - є її результатом.

Які ж конкретні завдання можуть бути висунуті в рамках загальної виховної мети формування "Я"-ідеалу? Насамперед, вихованець повинен уміти ідентифікувати себе з конкретними людьми з оточуючого середовища, історичними особистостями, літературними образами тощо, для чого необхідно: а) мати достатні відомості з історії, культурного, виробничого життя суспільства, про людей, своєрідність особистості та життєвого шляху яких відома у мірі достатній для співставлення себе з ними; б) у випадку необхідності вміти сформулювати результати співставлення у словесній формі - усно чи письмово; в) уміти створювати цілісний образ іншої людини на основі аналізу результатів її діяльності, вражень від спілкування з нею та того, що людина сама говорить про себе; г) на основі спостережень за діяльністю та спілкуванням іншої людини робити висновки про протиріччя в її поведінці та словах, уміти створювати "критичний" образ іншої людини; д) знати, як виражаються деякі загальні властивості особистості в конкретних ситуаціях діяльності та поведінки в зв'язку з виконанням певної соціальної ролі; уміти бачити протиріччя між поведінкою особистості та рольовими очікуваннями, уміти вловити індивідуальну своєрідність виконання тієї або іншої соціальної ролі; е) мати уяву про те, якою буде поведінка в різних типових ролях (як друга; закоханого; того, хто потребує допомоги; молодшого; старшого та ін.); є) бути готовим при необхідності сформулювати словесну картину ідеального образу свого "я" або "я" як виконавця певної ролі.

Особистість у своєму розвитку проходить ряд послідовних етапів, або, інакше кажучи, ряд взаємозв'язаних, але відмінних один від одного "контекстів". Вона поступово засвоює предметно-діяльнісні відносини, словесні взаємодії, ігрові взаємозв'язки, найрізноманітніші форми практичного та теоретичного досвіду людства. Власне, саме становлення людської особистості може бути зрозуміле як розвиток сил та здібностей людини з опорою на різні "контексти" і правила людського взаєморозуміння, що постійно ускладнюються. Результатом такого становлення є вміння людини осмислено переходити від одного "контексту" до іншого, від одних правил взаємодії до інших, від дослідження до гри, від серйозного зусилля до жарту.

Перехід від однієї ситуації до іншої, від одних правил взаємодії до інших - це не просто вільна гра, а серйозна робота. Вступ у кожен нову конкретну ситуацію вимагає, щоб особистість пододала стандартні та звичні для себе уявлення, більш чітко усвідомила й визначила свою життєву позицію, виробила нове ставлення до позиції інших людей. Діяльність ця може виявитися болісною для людини, але вона - необхідна умова її творчого розвитку. Тільки пройшовши через різні стадії та ситуації взаємодії з людьми, вихованець може наблизитися до розуміння цілісності своєї особистості, до осмисленого визначення своєї позиції в суспільному житті.

Дуже важливо, щоб кожна людина володіла певними переконаннями й насамперед мала мету життя. Справа у тому, що питання про мету життя, його смисл - найголовніше для людини. Мета життя - це перспектива, яку визначає особистість у своєму розвитку. Чим більше особиста перспектива зв'язана з перспективами розвитку

оточуючого колективу і суспільства в цілому, тим більш яскравою, значною є доля людини, сильною і красивою є вона сама.

Щоб визначити мету життя, насамперед необхідно активно і діяльно жити, пробувати свої сили у різних видах діяльності, усвідомити свої нахили, зрозуміти самого себе, віднайти гідні наслідування приклади.

Повним глибокого і хвилюючого смислу уявляється нам цей напис, вирізаний на храмі бога щастя і життя. У ньому, здається, втілились якісь потаємні прагнення людини, заповітна її мрія. Важкими були муки її існування, пропадала віра в життя, найбільшим щастям починало здаватися небуття; з підбитими крилами, душа безсило поринала в похмурий туман відчаю. Але і крізь темряву світосяйним, підбадьорливим закликком світилися людині віщі слова. Вони говорили їй, що життя є радість і сила, що життя і щастя на землі - не брехня, не обманлива примара.

Ці світлі слова повинен берегти кожен із нас у своєму серці, вони повинні стати нашим прапором. І нехай світять вони нам у наших шуканнях істини, в боротьбі за виживання, збереження себе як особистості у цей нелегкий історичний період глобальних перетворень у нашій країні.

Як говорив відомий американський письменник Елберт Хаббард, всякий раз, коли ви виходите з дому, розправте плечі, високо підніміть голову, наче вона увінчана короною, дихайте повними грудьми, "пийте" сонячне світло; вітайте посмішкою своїх друзів і вкладайте душу у кожне рукостискання. Не бійтеся бути неправильно зрозумілим і навіть на хвилину не замислюйтеся про ваших недоброзичливців. Намагайтеся зосередити свої думки на тому, що вам хотілось би здійснити, й тоді, не змінюючи напрямку, ви будете рухатись прямо до мети. Постійно пам'ятайте про ті великі і прекрасні цілі, яких вам хотілося б досягнути. Намалюйте в своїй уяві образ тієї обдарованої, вартої вашої уваги людини, якою б вам хотілося бути, й, підтримуваний вашою думкою, цей прапор буде щогодинно та щохвилино перетворювати вас саме у таку особистість.

Тут думка, прагнення до її втілення - річ найважливіша. Тому займіть правильну психологічну позицію - позицію мужності, щиросердності, життєрадісності. Правильно мислити - це означає уже створювати.

Матеріал надійшов до редакції 7.09.2000 р.

Иванченко А.В. Самосознание и самоуправление как факторы мировоззренческого становления личности.

Автор анализирует влияние самосознания и самоуправления на процесс социализации личности и формирование ее мировоззрения.

Ivanchenko A.V. Selfconsciousness and Selfmanagement as Factors of a Person's Outlook Formation.

The author analyses influence of selfconsciousness and selfmanagement on the process of a person's socialization and formation of their outlook.